

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ БЕЗБЕДНОСТИ

Концепт лажних вести
ДИПЛОМСКИ РАД

МЕНТОР:

др Желимир Кешетовић,
редовни професор

КАНДИДАТ:

Никола Даничић 31/15

Београд, 2020. године

Сажетак

„Лажне вести“ је термин који различитим људима значи различите ствари. У основи дефинишемо „лажне вести“ као вести које су лажне, мислећи на то да је сама прича је измишљена, без проверљивих чињеница, извора или цитата. Понекад ове приче могу бити пропаганда која је намерно дизајнирана да заведе читаоца или могу бити замишљене као „мамац за клик“ написан за економске подстицаје (писац профитира на броју људи који кликну на причу). Последњих година лажне вести су се шириле путем друштвених мрежа, делом зато што их је тако веома лако и брзо поделити и ширити.

Свет „лажних вести“ много је већи од самих вести које су лажне или нетачне, неке приче могу садржати и део истине, али им недостају детаљи контекстуализације, не садрже било какве проверљиве чињенице или изворе. Неке приче могу садржавати основне проверљиве чињенице, али написане су на такав начин да произведу бурну реакцију код читалаца, те изостављају важне детаље или се износи само једно становиште. „Лажне вести“ постоје у ширем симбиози са погрешним вестима и дезинформацијама, где се под погрешним вестима подразумевају лажне или нетачне информације које се грешком или нехотице креирају или шире; намера није да се превари.¹ Дезинформације су лажне информације које се намерно креирају и шире у циљу утицаја на јавно мњење или прикривања истине.²

Лажне вести нису ништа ново, али што је ново је да је постало врло лако масовно размењивати информације - и истините и лажне. Платформе друштвених медија омогућавају скоро свима да објављују своје мисли или деле приче свету. Проблем је у томе што већина људи не проверава извор материјала који гледа на мрежи пре него што га подели, што може довести до брзог ширења лажних вести. У исто време постаје теже идентификовати првобитни извор вести, што може отежати процену њихове тачности. Овај рад ће у великој мери бити фокусиран на феномен лажних вести који је у великој мери обузео свет. Да би се могао схватити овај феномен боље, овај рад ће се базирати првенствено на дефиницију, историју и примере лажних

¹ „Дефиниција ПОГРЕШНИХ ВЕСТИ“.Merriam-Webster.Com, 2020, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/disinformation>.

² „Дефиниција ДЕЗИНФОРМАЦИЈЕ“.Merriam-Webster.Com, 2020, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/disinformation>.

вести, те приказати неке од начина како се борити против лажних вести, као и одговорност друштвених мрежа и веб претраживача да спрече њихово ширење и дељење.

Кључне речи: лажне вести, историја лажних вести, пропаганда, информацијска писменост, медијска писменост, едукација корисника

Садржај

УВОД

1. Историја лажних вести	7
1.1. Ера пре штампарске пресе	7
1.2. Ера након проналаска штампарске пресе	8
1.3. Ера Масовних Медија.....	9
2. Дефинисање појма лажних вести.....	10
2.1 „Лажне вести“ и линије разграничења.....	12
2.2. Шта јесте, а шта није лажна вест.....	14
3. Обмана и пропаганда.....	15
4. Медијске иницијативе за борбу против лажних вести.....	18
4.1. Медијске иницијативе	19
4.1. Модели манипулације	20
5. Домети деконструкција	24

ЗАКЉУЧАК

ЛИТЕРАТУРА

УВОД

Скорашњи политички догађаји, као што су спорни Брежит у УК и избори за председника САД 2016, довели су до тога да се посвети велико интересовање термину лажних вести. Верује се да су оне заслужне за обликовање резултата у оба случаја. Велики труд од стране академика и експерата је уложен на ометајући потенцијал и обмањивајућу природу лажних вести, али мање пажње је посвећено на анализирање и дефинисање термина лажних вести. Сасвим је очекивано да термин лажне вести, који је у скорије време настао и који је споран, се користи на различите начине и тако правећи анализу појма драстично тежом. Занимљиво је то што се наводи да уколико се неко држи до тога да је тај појам јединствен и препознатљив онда ће бити још битније да се формира јак концепт појма, а уколико је потребно формирати и дефиницију која може бити префињена у будућим академским расправама.³ Док је концепт лажних вести релативно нов, порекло лажних вести јавља се и пре појаве штампарске пресе. Гласине и лажне приче су постојале откад су људи почели да живе у групама где је моћ битна. До појаве штампарује, вести су обично путовале од уста до уста. Имати способност да се утиче на то шта ће људи знати је била вештина која је вреднована дуги низ векова ⁴.

³ Гелферт, Аксел. „Лажне вести: дефиниција“. *Philpapers.Org*, 2020, <https://philpapers.org/rec/GELFNA>.

⁴ Буркхард, Џоана. „Поглавље 1. Историја лажних вести“. *Journals.Ala.Org*, 2020, <https://journals.ala.org/index.php/ltr/article/view/6497>.

1. Историја лажних вести

Један француски филозоф је предвидео да ће слободна штампа унапредити знање и створити информисану јавност, на шта се Адамс подсмео и рекао: „У последњих десет година штампа је ширила више грешака и неистине него за свих сто година пре 1798. године“.⁵ Лажне и неистините вести нису баш нова ствар. Оне су биле део историје много пре друштвених медија.

„Сензационализам се увек добро продавао. Почетком 19. века на сцени су се нашле модерне новине, које су подстцале лажне приче у сврху повећање тиража. Један од прмера је „Велика месечева подвала“ Њу Јорк Сун-а из 1835. године према којој су тврдили да на месецу постоји ванземаљска цивилизација и тиме успели да успоставе Њу Јорк Сун као водеће и профитабилне новине.“⁶

1.1. Ера пре штампарске пресе

Форме писања утиснуте на камену, глини и папирусу појављују се пре неколико хиљада година. Информације које су оне садржале биле су доступне само вођама група (краљеви, фараони, војне вође, свештеници). Путем контроле информација особе су могле путем те моћи да утичу на друге и то је вероватно допринело до стварања хијерархијских култура које и дан данас постоје. Они који су контролисали знање су постајали вође група и имали су привилегије које други људи нису имали.

Информације које су опстале показују моћ и способности вођа из тог времена. У великом броју случајева одређене поруке би били подсетници на то да вођа контролише њихове животе. У другим случајевима створене су како би се вођа запамтио по његовим успесима, моћи и способношћу вођења. Без информација да се потврде њихове тврдње тешко је разграничити да ли су оне истините или лажне вести.

Средином шестог века нове ере (554 године п.н.е.) Прокопије из Цезареје, главни историчар Византије, користио је лажне вести како би жигосао цара Јустинијана. Иако је Прокопије подржавао Јустинијана за време његове владавине, Прокопије је након цареве смрти објавио књигу „Тајна историја“, која је осрамотила цара и његову жену. Пошто је цар умро није бико никакве освете, преиспитивања или истраге. Није ни помогло то

⁵ Портер, Е., и Вуд, Т. (2019). *Лажни аларм: Истина о политичким неистинама у Трамповој ери* (Елементи у америчкој политици). Кембриџ: Кембриџ универзити Прес. 10.1017 / 9781108688338

⁶ Сол, Џејкоб и сар. „Дуга и брутална историја лажних вести“. *Часопис ПОЛИТИКО*, 2020, <https://www.politico.com/magazine/story/2016/12/fake-news-history-long-violent-214535>.

што нови цар није био љубитељ Јустинијана, па постоји могућност да је аутор имао мотивацију да се удаљи од Јустинијановог двора користећи приче (често непотврђене) како би успео у томе.⁷

1.2. Ера након проналаска штампарске пресе

Проналазак штампарске пресе и повећан број писмених људи омогућио је то да се информације могу ширити даље и брже. Они који су били писмени су са лакоћом могли да искористе то да манипулишу неписмене. Како је све више људи постајало писмено постојале су све мање шансе да се информације погрешно протумаче.

Како је писменост расла постало је економски исплативо да се информације продају. Вештина да се пише ауторитативно и са сигурношћу постала је веома велика моћ. Тако је 1552.-те године Италијански аутор и сатириста Пиетро Аретино писао соате, флајере и драме. Самостално је објављивао преписке са племића Италије, користећи их да уцеђује претходне пријатеље и покровитеље. Уколико му они не би исплатили суму коју је тражио њихове несмотрености би постајале јавне. Док су његови радови били сатирични они су они су успевали да подстакну људе да сумњају у оне који су имали моћ у Италији и допринели су обликовању комплексне политичке реалности у то време.⁸

Након Аретина у Француској појавила се слична врста лажних вести названа канард⁹. Канарди су били у успону у седамнаестом веку у Француској. Један канард преноси да се чудовиште које је ухваћено у Чилеу превози до Француске. Изјава садржи и слику која приказује змајолико створење. За време Француске револуције лице Марије Антоанете је прекривало главу створења. Слика је коришћена како би омаловажила краљицу.¹⁰

Џонатан Свифт говори о лажним вестима у политици у свом есеју из 1710.-те године по имену „*Умеће политичког лагања*“. Говори о штети која може настати путем лажи, било путем аутора или анонимно: „Неистина лети, а истина долази ћопајући за њом, па када људи дођу да се разуме, прекасно је, шала је завршена, а прича је остварила свој ефекат“. Свифтово описивање лажних вести у политици 1710.-те године је слично описивању писаца из двадесет првог века.¹¹

⁷ „Пројекат Интернет књига изворних књига“. Sourcebooks.Fordham.Edu, 2020, <https://sourcebooks.fordham.edu/basis/procop-anec.asp>.

⁸ "Пијетро Аретино, Пошаст принчева, (Књига, 1922) [Worldcat.Org]". Worldcat.Org, 2020, <https://www.worldcat.org/title/pietro-aretino-the-scourge-of-princes/oclc/3625577>.

⁹ Француска реч канард означава неустановљену причу или гласину (fr. canard)

¹⁰ Дарнтон, Роберт. „Истинита историја лажних вести“. The New York Review Of Books, 2020, <https://www.nybooks.com/daily/2017/02/13/the-true-history-of-fake-news/>.

¹¹ Свифт, Џонатан. „Политичка лаж“ The Examiner, приступљено 20. септембра 2020

Амерички писац Едгар Алан По је 1844.-те године објавио лажни чланак у новинама тврдећи да је балониста прешао са својим балоном преко Атлантика за три дана. Пажњу коју је он посветио одређеним научним детаљима и вероватноћа идеје натерала је многе људе да поверују чланку све док новинари нису известили да нису успели да нађу балон или балонисту. Чланак је повучен четири дана након објаве.¹² По је такође заслужан за објављивање најмање шест чланака које су се испоставиле као лажне.¹³

1.3. Ера Масовних Медија

Роналд Нокс је у јануару 1926.-те године преносио преко радија лажне вести под називом: „Емитовање барикада“. За време преноса Нокс је извештавао да је Лондон нападнут од стране комуниста, да је Парламент под опсадом, а да су хотел Савој и Биг Бен уништени. Они који су се касније прикључили путем радија нису чули за одрицање од одговорности, да је пренос сатира, а не стварно преношење вести. Овакав драматичан приказ, који је се појавио након пар месеци штрајка у Енглеској, изазвао је малу панику док се ситуација није разјаснила.¹⁴

Слична ситуација се догодила у САД-у 1938.-те године када су преко радија преносили читање књиге: „Рата светова“ Орсона Велса. Вест је изазвала мању панику и САД-у, слично као у Енглеској. Иако овај пренос није био намењен да буде лажна вест, они који су се прикључили после увода то нису знали.¹⁵

Један од разлога зашто угледни новинари морају да потврде вести из више извора је зато што су 1948.-те уредници Чикаго трибјуна били уверени да ће Труман изгубити изборе, па су објавили новине са насловом: „Дјуи поразио Трумана!“ После се појавила слика председника Трумана држећи новине, а у балону за текст изнад његове главе стоји: „То није тако како сам ја чуо!“ Касније у току дана новине су повучене из штампе и нове су избачене касније у току дана са тачним вестима.¹⁶

¹² „Велика балонска подвала“. Музеј подвала, 2020,

http://hoaxes.org/archive/permalink/the_great_balloon_hoax.

¹³ Governance40.Com, 2020, <http://governance40.com/wp-content/uploads/2018/12/fake-news4.pdf>.

¹⁴ „Емитовање барикада“. А. Бред Шварц, 2020, <https://abradschwartz.com/2015/01/16/broadcasting-the-barricades/>.

¹⁵ „Емитије се радио емисија,, Рат светова “Орсона Велса”. HISTORY, 2020, <https://www.history.com/this-day-in-history/welles-scares-nation>.

¹⁶ Џонес, Тим. „Дјуи поражава Трумана“. Chicagotribune.Com, 2020, <https://www.chicagotribune.com/nation-world/chi-chicagodays-deweydefeats-story-story.html>.

2. Дефинисање појма лажних вести

Да би се нормативно одредио појам лажних вести, потребно је пре свега раздвојено размотрити оба елемента синтагме „лажне вести“ и њихову корелацију, имајући као водилу елементарне постулате новинарске професије – тежњу ка истини и истинитом извештавању. На самом почетку, очигледно је да „лажне вести изгледају као парадокс и не сасвим јасан и константан појам, имајући у виду основне елементе појма, јасно шта је лаж, а шта истина, односно шта јесте, а шта није вест. Теоретски „лажне вести“ се могу подвести под суштински спорне појмове, односно појмове које феномен о коме је реч „независно у ком социјалном пољу се налазимо и ма колико његово значење било јасно и познато, увек (позиционирају) у поље конфликта када је у питању његова конкретна употреба“¹⁷

У потреби да се одреде вести, треба кренути од основне дефиниције по којој је вест „нова информација о догађају или предмету дебате која је подељена са другим особама систематично и јавно“¹⁸. Оксфордски речник констатује да је вест „новопримљена информација вредна пажње о актуелним догађајима“ или са друге стране „особа или ствар/појава која се сматра довољно интересантном да би била пласирана у вестима“¹⁹. У ове дефиниције неопходно је увести још два одговора на питања – каква је вредносна димензија те вести, ко је пласира, тј. какав је однос онога ко је пласира према вредностима и судовима који су у њој изречени? Стога се треба осврнути на дефинисање према којем је вест „основни фактографски облик изражавања (...) и најкраћи начин презентације догађаја“ повезујући вест с новинаром као основном мембраном селекције вести, односно: „данас је сваки новинар, па и почетник у стању да пронађе одговоре на пет основних питања и да употребљавајући 35-45 речи напише конкретну вест.“²⁰ Сумирајући елементе дефиниције може се констатовати да је вест основни фактографски жанр изражавања у ком новинар својој публици тежи да предочи важне и друштвено релевантне чињенице.

Ова дефиниција биће модификована током времена, јер ће друштвене мреже убрзавати тренд који је започео с блоговима и интернет страницама корисника – одузимање новинару ексклузивитета саопштавања новости. Иако друштвене мреже неће у потпуности заменити новинара, оне су

¹⁷ Вранић, Б. (2011). *Суштинска спорност и политички појмови*. У Б. Вранић, *Суштинска спорност и политички појмови* (стр. 251). Годишњак Факултета политичких наука.

¹⁸ Зелзер, Барбие и Стјуарт Алан. „Кључне речи у вестима и новинарским студијама“. *Mheducation.Co.Uk*, 2010, <https://www.mheducation.co.uk/keywords-in-news-and-journalism-studies-9780335221837-emea-group>.

¹⁹ „Вести | Дефиниција вести из Оксфордског речника на Lexico.com такође значење вести“. *Lexico Dictionaries | English*, 2020, <https://www.lexico.com/definition/news>.

²⁰ Тодоровић, Н. (2002). *Интерпретативно и истраживачко новинарство*. Београд: Чигоја штампа.

поједностављавањем медија и приступа информација које генеришу корисници омасовиле споменути тренд. Практично, ексклузивитет саопштавања вести разгранате се на два дела:

- производња вести припадаће делу једне организоване селекционе индустрије где је „већина савремених вести произведена у систематичном бирократизованом оквиру који укључује најразличитије новинаре који је пласирају по утврђеној процедури и распореду“²¹

- у процес пласирања вести све чешће се укључују обични грађани „непрофесионалци“, мање или више успешно. Оно што је важно јесте да вест остаје у својим жанровским одређењима, фактографији која подразумева располагање чињеницама уз одсуство новинарског права на изношење става какав би морао да има у аналитичким жанровима, односно „вест као најнесубјективнији вид исказивања информација представља стални истраживачки интерес“²².

Перципирајући истину и истинитост, и супротстављајући им лаж, у дефинисању лажних вести важно је узети у обзир карактеристике које дају појму лажних вести пре свега:

1. Мањак истине
2. Мањак истинитости

Према томе „лажне вести“ су: „погрешне или обмањујуће (мањак истине) и пропагиране с намером да обману или у крајњем случају, да дискредитују или занемаре истину (мањак истинитости)“.²³ На сличном трагу, наглашавајући намеру да се обману примаоци поруке јесу и Хант Алкот и Метју Генцгов, дефинишући „лажне вести“ као: „новинарске текстове које су намерно и потврђено лажни и који могу да обману читаоце“. Два аутора наводе и шест појмова који су сродни „лажним вестима“:

1. Намерно прављење грешака при извештавању, нетачно извештавање
2. Гласине које не потичу из оригиналног новинског текста
3. Теорије завере (у којима је тешко раздвојити лаж од истине, јер људи верују да су истините)
4. Сатира која је погрешно коструисана као фактуална
5. Лажне изјаве политичара

²¹ Зелизер, Барбие и Стјуарт Ален. „Кључне речи у вестима и новинарским студијама“. Mheducation.Co.Uk, 2010, <https://www.mheducation.co.uk/keywords-in-news-and-journalism-studies-9780335221837-etea-group>.

²² Валић Недељковић, Дубравка. „Новинарски Жанрови“. Водич Кроз Новинарске Вештине, приступљено 20. септембра 2020.

²³ Ланиус, Дејвид и Јастер, Роми. (2018). *Шта су лажне вести ?*.

6. Извештаји који су наклењени одређеној страни или су обмањујући, али нису у потпуности погрешни²⁴

На сличном трагу су и други аутори нијансирајући „обмане у информационом екосистему“, који упућују на важно сазнање да „лажне вести“ постоје и функционишу у ширем и већем систему обмана и то да су типологије врста обмана такође у хиперпродукцији. Према Клер Вардл постоји седам врста дезинформација и то су:

1. сатира/пародија,
2. завањајући садржај,
3. фабриковани садржај,
4. лажни садржај,
5. садржај од лажних извора,
6. лажне везе и
7. манипулисани садржај.²⁵

2.1 „Лажне вести“ и линије разграничења

Ове типологије могу послужити и као примери технике обмане, којима се могу користити и креатори „лажних вести“. Сви примери ушли су у ужи избор портала „Фејк Њуз Трагач“ за 2018. годину²⁶, који се бави установљавањем и анализом лажног садржаја у медијма у Србији.

Раздвајајући појам „лажних вести“ од фабрикованих вести које су засноване на нетачним и измишљеним тврдњама, нужно је одговорити на упит – да ли су лажне вести искључиво нетачне информације? Одговор је да не морају бити.

Пример: Српски медији су пренели у децембру 2018. године да је председник Србије Александар Вучић добио венецијанску награду Златни лав, установљену пре 70 година. Додатни контекст овој вести даје и чињеница да се престижни филмски фестивал одржава у Венецији чиме та награда, различитим аналогијама, добија на значају. Реч је о лажној вести, али њена суштина, није у потпуности лажна. Председник Србије јесте добио венецијанску награду Златни лав, али та награда нема седамдесетогодишњу традицију већ је основана годину пре тога и односила се на привреду, а сегмент за мир уско је политички одређен – награду је претходно примила

²⁴ Алкот, Хант и Генцков. „Друштвени медији и лажне вести на изборима 2016. године“. *Journal Of Economic Perspectives*, вол. 31, бр. 2, 2017, приступљено 20. септембра 2020

²⁵ "Вардле, Клер. „Лажне вести. Компликовано је.“. Медиум, 2017, <https://medium.com/1st-draft/fake-news-its-complicated-d0f773766c79>.

²⁶ „ТОП 10 лажних и манипулативних вести 2018. | Трагач за лажним вестима“. *Fakenews Tragač*, 2020, <https://fakenews.rs/2018/12/30/top-10-laznih-i-manipulativnih-vesti-u-2018/>.

Европска народна партија, блиско повезана са владајућом партијом у Србији, чији је Вучић председник.²⁷

Ако установимо да „лажне вести“ нису нужно измишљене и нетачне информације, анализа наводи да се треба базрати на извор информисања, односно, на питање ко саопштава лажне вести. Да ли то значи да су лажне вести само оне које долазе од анонимног извора, због чега публика не може да одреди према извору, а затим и да вреднује информацију? Да ли би новинар, у том случају, био једина брана протоку „лажних вести“? Примарни одговор јесте да лажне вести могу да буду саопштене од медијски респектабилног извора, чак и у присуству новинара и као такве заврше у јавном простору.

Пример: Коментаришући вест да су двојица радника на градилишту Београд на води изгубила живот, председник Србије Александар Вучић је у свом јавном обраћању у згради Председништва у присуству значајног броја акредитованих новинара рекао да: „У Америци сваких 10 секунди погину по два перача прозора“. Вест је као неупитна завршила у етру, без новинарских питања да би јавност касније сазнала да је реч о сатиричном тексту на порталу „Анион“, који је пласиран као истинит и фактуалан садржај, из кредибилног, званичног извора у присуству новинара.²⁸

Да ли су „лажне вести“ оне које су производ новинарске грешке? Не морају бити. Свакодневно, покушавајући да се изборе са мноштвом информација, новинари објављују и информације које су погрешне, непотпуне или непроверене. Ипак, само неке од њих представљају лажне вести.

Пример: Амерички часопис „*Старс енд страјпс*“, специјализована штампа за америчке војнике ван САД-а објавио је у одељку за временску прогнозу мапу где је Косову придодат део Србије. Лист „*Информер*“, као и портал „*Србин инфо*“ и „*Видовдан*“ пренели су ову информацију као заверу коју Запад спрема против Србије, док ју је уредник америчког часописа за Блиски исток за „*Фејк Њуз Трагач*“ рекао да је у питању грешка, јер нико од уредника не проверава временску прогнозу, а број војника који имају у овом делу Европе је занемарљив.²⁹

Да ли су „лажне вести“ производ намерне интенције ка обмани? Најчешће да. Теоријска дебата јесте дезинформација, а шта није, наставиће се у контексту разграничења са пропагандом и проганизм садржајем.

Пример: Таблоид „*Информер*“, а затим и телевизија „*Студио Б*“, позивајући се на извор из штампе (Информер), пренели су током протеста

²⁷ Ослобођење. „Вучић Оптужен Да Је Добио Лажну Награду За Мир,, Златни Лав “: Огласио Се И Фраттини, Бивши Вучићев Савјетник“. 2018, приступљено 20. септембра 2020.

²⁸ „Студија: Сваких 10 секунди машина за прање прозора небодера пада на смрт“. *The Onion*, 2020, <https://www.theonion.com/study-every-10-seconds-a-skyscraper-window-washer-fall-1819572451>.

²⁹ „Амерички Медији Објавили Мапу Косова, Којем Су Припојени Огромни Дијелови Србије: Београдски Медији У Паници“. *Bhdijaspора.Net*, 2020, <https://www.bhdijaspора.net/americki-mediji-objavili-mapu-kosova-kojem-su-pripojeni-ogromni-dijelovi-srbije-beogradski-mediji-u-panici/>.

против поскупљења цене горива да због блокаде на путевима у Србији, санитарско возило није могло да стигне из Тополе за Београд, чиме је трудница остала ускраћена за здравствену негу, након чега је доживела побачај. Вест се одмах потом испоставила као фабрикована, измишљена, без потврде нити једне релевантне институције да се тај случај догодио, а све у циљу про-владиног таблоида да се криминализују протести.³⁰

Да ли су „лажне вести“ искључиво креиране путем друштвених мрежа? Нису. Друштвене мреже су се испоставиле као једноставно средство за преношење нетачног садржаја, како у свету тако и у локалним и регионалним оквирима, али нису искључиви избор нити преносилац лажног садржаја. Штавише, многе „лажне вести“ које су дистрибуиране у српским медијима пласиране су чак и на „мејнстрим“ медијима и домаћим таблоидима у циљу легитимисања одређене политике, односно дискредитовања друге стране.

Пример који је претходно наведен говори о пласману „лажних вест“ у популарним медијима, штампи највећег тиража и некада култној градској телевизији у оба случаја са значајним упливом владајуће партије и њених актера у процесу креирања медијског садржаја.

2.2. Шта јесте, а шта није лажна вест

Постојећа истраживања лажне вести често повезују с појмовима и концептима као што су злонамерне лажне вести, дезинформација, мисинформација или сатиричне вести. На темљу дефиниција тих појмова и концепата, можемо разликовати једно од другог на темљу следећих карактеристика: аутентичност (тачна или нетачна), намера (лоша или не) и да ли је вест информација или не.³¹

³⁰ Дезинформације О протестима у Србији, Манипулације И Теорије На Друштвеним Мрежама - ББЦ Њуз На Српском ".BBC News Na Srpskom, 2020, <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-53358629>.

³¹ Зу, Кс., и Зафарани, Р. (2018). Лажне вести: Истраживање истраживања, метода откривања и могућности. Сиракуза: Универзитет у Сиракузи.

	Аутентичност	Лоша намера	Вест – да или не?
Злонамерне вести	<i>Нетачно</i>	<i>Да</i>	<i>Да</i>
Лажне вести	<i>Нетачно</i>	<i>Непознато</i>	<i>Да</i>
Сатиричне вести	<i>Непознато</i>	<i>Не</i>	<i>Да</i>
Дезинформација	<i>Нетачно</i>	<i>Да</i>	<i>Непознато</i>
Мисинформација	<i>Нетачно</i>	<i>Непознато</i>	<i>Непознато</i>
Гласина	<i>Непознато</i>	<i>Непознато</i>	<i>Непознато</i>

Таблица 1. Карактеристике лажних вести³²

Тако на пример: дезинформацију можемо описати као нетачну информацију створену с лошом намером с циљем да се превари јавност, било да се појављује у облику вести или не. Односно, дефиниција дезинформације гласи: „појам који укључује све облике лажних, нетачних или заваљавајућих информација које су осмишљене, представљене и промовисане како би нанеле штету јавности или ради стицања профита“³³. Дезинформацијом сматрамо и информације које су: заваљавајуће, измишљене, нису тачне, нарушавају поверење, умањују веродостојност медија и канала путем којих се преносе те могу бити намерне и случајно. За разлику од дезинформација, мисинформације се односе на ненамерно дељење лажних информација, односно особа која шири информацију није свесна да је она нетачна. Гласине су непотврђене информације примљене од друге особе, имају значај само за одређену скупину те дистрибуирају се на селективан начин унутар одређеног круга.³⁴

3.Обмана и пропаганда

Нијансирање међу поделама је свакако могуће имајући у виду да су модели обмана постали све сложенији и перфиднији, али ниједан облик није сасвим нов и „никад виђен“, само су нови медији и платформе који су омогућили брзо пласирање информација и у том контексту, изостанак провере. То је неретко разлог за то што чак и обична баналност пласирана као вест, може

³² (Ibid.:)

³³ Цибоци, Лана и сар. Како препознати дезинформације и лажне вести. Агенција за електронске медије и Уницеф, 2018

³⁴ Гелферт, Аксел. „Лажне вести: дефиниција“. Philpapers.Org, 2020, <https://philpapers.org/rec/GELFNA>.

стећи милионе „пратилаца“, односно оних који верују у дату вест. У прилог томе, засигурно није занемалјива „лажна вест“ планетарног утицаја, преузета са сатиричног портала, према којој је Папа Фрања подржао кандидатуру Доналда Трампа на шта је на друштвеним мрежама реаговало 960.000 људи³⁵.

Ако се изузме чињеница да је вест поникла са сатиричног портала и ако се посматра само као намера политичког врха да обмане публику, односно да приволи гласаче, потребно је установити по чему се „лажне вести“, онда разликују од класичне пропаганде, виђене од кад је политичког представљања, а тако злогласно усавршене у двадесетом веку? Политичка пропаганда може да се одреди као „планска и организована активност на обликовању, представљању, ширењу политичких садржаја, на придобијању људи и обезбеђивању њихове подршке одређеном политичком садржају и њиховим носиоцима“³⁶. Разлика између „лажних вести“ и пропаганде, према овој дефиницији, могла би да се тумачи тако да „лажне вести“ могу бити сегмент пропаганде, пропаганда у свом најужем облику. „Лажне вести“ не морају нужно имати политички садржај, али могу посредно утицати на политичке одлуке. Такође, њима се не обезбеђује директна подршка, односно врло је тешко установити да је после пласирања „лажне вести“ дошло до драматичних промена, на пример, у гласачком одлучивању, али је континуирано пласирање лажних вести један од начина обезбеђивања подршке. Постоје различите врсте мотивација за такву врсту активизма:

1. Врхунска реклама и економска добит – пример је Пол Хорнер који је пласирао вести у корист Трампа, а лично тврдио да је присталица супротног табора
2. Идеолошка мотивација – пласирати лажне вести у корист фаворизованог кандидата – пример је становник Румуније који је покренуо сајт „endingthefed.com“, а који је тврдио да је то чинио како би помогао републиканском кандидату Доналду Трампу.³⁷

Имајући све наведено у виду, Милица Кулић нуди дефиницију према којој се „лажне вести“ могу дефинисати као: „Нетачне информације које садрже недоказиве, а најчешће потпуно измишљене податке или тврдње, као и цитате пласиране с циљем да се публика обмане“

Кулић такође и нуди и дефиниције сродних појмова „лажним вестима“. У питању је тродомна подела која би могла да групише сличне

³⁵ „Ова анализа показује како су вирусне лажне вести о изборима надмашиле праве вести на Фејсбуку“. *Buzzfeednews.Com*, 2020, <https://www.buzzfeednews.com/article/craigsilverman/viral-fake-election-news-outperformed-real-news-on-facebook>.

³⁶ Славујевећ, Зоран. *Политички маркетинг. Радничка Штампa*, 1990.

³⁷ Алкот, Хант и Генцков. „Друштвени медији и лажне вести на изборима 2016. године“. *Journal Of Economic Perspectives*, вол. 31, бр. 2, 2017, приступљено 20. септембра 2020

појмове, а да се притом у најгрубљем спозна шта јесте, а шта није „лажна вест“ већ, могуће нека друга врста лошег новинарства. Тако би у дебате о лажним вестима могла да се укључи и подела на :

1. Сатиру/пародију, где аутори извртањем истине покушавају да укажу мањкавост и неистине, односно где се хумор базиран на темама из информативног програма користи као његов коректив
2. Погрешну вест, засновану на новинарској грешки која затим може постати вирална, али није пласирана ради постизања виралности као унапред припремљен обманујући садржај
3. Лажну вест, намерно креирану неистину, према наведеном и преходно споменутим критеријумима³⁸

Са становишта намере и тежње да обмане публику или да укаже на обману класификација садржи следеће елементе:

	Истинитост информације	Намера
Погрешне вести	-	-
Лажне вести	-	+
Новинарска сатира	+	-

Таблица 2: „Лажне вести“ и сродни појмови³⁹

То значи да погрешне вести немају тачне информације, али ни жељу да се публика обмане, реч је о новинарским погрешкама које често постају виралне и незаустављиве, али да првобитна намера није била да се публика доведе у заблуду. Стога, основна карактеристика „лажних вести“ јесте да је реч о нетачној информацији чије је циљ да обмане јавност док су сатиричне вести базиране на тачним информацијама које су пренаглашене, обрнуте и акцентоване како би се указало на обмане.⁴⁰

³⁸ Хрњић Кудузовић, З., Кулић, М., & Јуришић, Ј. (2019). Веродостојност медија: доба лажних информација. Тузла: Филозофски факултет Универзитета у Тузли.

³⁹ (Ibid., стр. 13)

⁴⁰ „Лажне вести наспрам лажних вести: зашто су различите и зашто су то битне“. Вести, 2020, <https://www.wgbh.org/news/2016/11/21/news/fake-news-versus-false-news-why-theyre-different-and-why-it-matters>.

4. Медијске иницијатве за борбу против лажних вести

У 21. веку технике манипулације су узнапредовале, а и потенцијални домет манипулација постао је шири због појаве друштвених мрежа. Ипак, предуслови за настанак и ширење лажних вести, манипулација, пропаганде и теорија завере су релативно сатиричног карактера као и пре ере интернета: „Већина људи тежи крајњем поједностављењу ствари када размишља о неком сложеном проблему; већина тежи пре да потврди него да оповргне своја предубеђења, чак и ако се суочи са новим информацијама о некој ствари или појединцу; људи имају потребу да 'припадају' и да, истовремено, друге искључе из дате припадности; имају потребу да за сопствене фрустрације окриве неког другог, измишљајући непријатеље и упирући прстом у 'жртвене јарце'; људи загрижено желе управо оно чега нема довољно; показују јаку склоност ка конформирању ставова других; изузетну склоност ка самообмањивању, итд. Специфични поступци пропагандног деловања ослањају се, управо на неке од ових психолошких правилности, које су блиске и здравом разуму“.⁴¹

Досад најопсежније истраживање о лажним вестима спроведено на корпусу од чак 126.000 лажних и истинитих твитова, објављених у периоду од 2006 - 2017.-те године. Истраживачи су дошли до закључка да лажне вести имају далеко шири, бржи и дубљи домет од истинитих што је највише одлазило до изражаја у вестима о политици, а тек потом у сферама тероризма, природних катастрофа, науке, урбаних легенди или економије.⁴² Са друге стране Алкот и Генцков истраживали су феномен лажних вести у служби компаније за председничке изборе у САД-у. Прикупили су податке о 115 лажних вести у корист Доналда Трампа са укупно 30 милиона дељења и 41 лажну вест у корист Хилари Клинтон са 7,6 милиона дељења на Фејсбуку.⁴³

Европски монитор комуникација показује изузетно незавидан положај земаља југоисточне Европе. У истраживању спроведеном у овој публикацији учествовали су стручњаци за комуникације из владиног и невладиног сектора 48 европских држава. Као земље са највећим утицајем лажних вести наводе се Чешка, Румунија, Србија и Русија. Испитаници виде друштвене мреже као чешћи извор лажних вести од мејнстрим медија, а

⁴¹ Васовић, М. (2004). *Пропагандне (убеђивачке) технике у служби манипулације јавним мњењем. Етика Јавне речи*, 249-269.

⁴² Восоуги, С., Рој, Д., & Арал, С. (2018). *Ширење истинитих и лажних вести на мрежи. Наука*, 1146-1151.

⁴³ Алкот, Хант и Генцков. „Друштвени медији и лажне вести на изборима 2016. године“. *Journal Of Economic Perspectives*, вол. 31, бр. 2, 2017, приступљено 20. септембра 2020

констатацију „Јавна сфера у мојој земљи је под утицајем лажних вести“ означило је као тачну 46,4% испитаника на европском нивоу. Појединачно гледано, тај проценат је највиши у Чешкој (80,3%), потом у Румуније (73,8) и Србији (68,2%). Насупрот томе, најнижи проценти забележени су у Швајцарској (14,6), Норвешкој (15,2%) и Данској (17,5%).⁴⁴

4.1. Медијске иницијативе

Као што би се лажна вест могла сматрати новим термином за дезинформацију, тако би се и деконструисање лажних вести могло посматрати као савремени деманти, с том разликом што га не објављује непосредно оштећена страна, већ медији профилисан за деконструкцију манипулативних садржаја. Током 2017.те и 2018.-те године на БХЦС језичком подручју покренуто је неколико таквих медија. За подручја на Балкану сајтови попут „Расринкавање“ (БиХ), „Раскринкавање“ (Србија), „Фејк Њуз Трагач“ (Србија) и „Фактограф“ (Хрватска) најзначајнији за откривање и деконструкцију лажних вести:

Портал „Расринавање“ (www.raskrinkavanje.ba) покренула је 2017.-те године невладина организација „Зашто не“ из Сарајева, која је у Босни и Херцеговини претходно основала и портал *Истиномјер*, намењен оцени изјава политичара. Раскринкавање се бави искључиво дезинформацијама у онлајн сфери, на основу методологије која препознаје следећих 14 видова девијације медијског садржаја: сатира, кликејт, прикривено оглашавање, грешка, пристрасно извештавање, теорија завере, псеудонаука, манипулисање чињеницама, дезинформација, спин, лажна вест, преношење лажне вести, „демантовано“ и цензура.⁴⁵

Портал „Расринкавање“ (www.raskrikavanje.rs) основала је Мрежа за истраживање криминала и корупције КРИК 2017. године. Пројекат је покренут кроз партнерство са организацијом „Зашто не“, па портали „Расринкавање“ и „Раскринкавање“ деле сличну методологију и класификацију манипулација. Међутим, за разлику од босанске верзије, КРИК-ов портал разматра и лажне вести које су настале ван онлајн сфере, а објављује и текстове о медијској слици Србије који немају нужну везу са феноменом лажних вести.⁴⁶

Портал „Фејк Њуз Трагач“ (www.fakenews.rs) основала је 2017. године невладина организација Новосадска новинарска школа у оквиру пројекта „Разоткривање дезинформација“. Сајт је превасходно посвећен анализи лажних вести, а садржи и едукативни сегмент *Деконструишите сами*, који обухвата савремене алате за анализу веродостојности

⁴⁴ Зерфасс, Т. А., Верховен, Р., Верчић, П., & Морено, А. (2018). *Европски комуникациони монитор*. Брисел: ЕАЦД и ЕУПРЕРА.

⁴⁵ „Раскринкавање“. *Раскринкавање.Ба*, 2020, <https://raskrinkavanje.ba>.

⁴⁶ „О нама / Раскринкавање“. *Раскринкавање.Рс*, 2020, https://www.raskrikavanje.rs/o_nama.html.

текстуалних и визуелних медијских садржаја. Осим кратких појединачних анализа, овај портал објављује и истраживања већег обима о континуираним манипулацијама при извештавању о другом и другачијем, о унутрашњој и спољашњој политици, те безбедности и здравству. Пројекат „Генерација без дезинформација“ упућује на каталог медија које шире дезинформације и на интерактивни приказ статистичке анализе о генераторима дезинформација у онлајн сфери Србије.⁴⁷

Портал „Фатограф“ (www.faktograf.hr) покренули су Хрватско новинарско друштво и организација ГОНГ по узору на пројекат „Истиномер“ који је претходно започет у Србији и Босни и Херцеговини. У складу са тим у фокусу овог портала је провера утемељености изјава политичара, док је анализа веродостојности медијских садржаја у другом плану, па је на сајту септембра 2018.-те године било могуће пронаћи свега десетак деконструкција лажних и манипулативних вести.⁴⁸

У Црној Гори за сада нема портала који се баве овом тематиком, иако за тим свакако постоји потреба, будући да је реч о држави која према индексу медијских слобода „Репортера без граница“ Заузима 103. место, иза Босне и Херцеговине (62), Хрватске (69) и Србије (76). Говорећи о медијској сцени Црне Горе, Наташа Ружић наводи: „Вести се све више базирају на саопштењима, граница између рекалме, вести и односа с јавношћу је све тања. Медији више немају циљ да информишу грађане, већ их користе за остваривање својих политичких циљева“.⁴⁹

4.1. Модели манипулације

На основу деветомесечног корупуса анализа лажних вести на порталима „Раскрнавање“ (РБА) „Расрнкавање“ (РРС) „Фејк Њуз Трагач“ (ФРС) „Фатограф“ (ФХР) Јањић представља видове манипулације који су путем ових сајтова детектовани у медијском дискурсу на БХСЦ говорном пордучју. Јањић говори да иако се ови модели разликују по својој структури могли би се закључити да постоје два основна разлога за ширење лажних вести⁵⁰. За то он се позива на Алкота и Генцгова: „Први је новчани: вестима које постају виралне на друштвеним мрежама може се остварити велика зарада и то од реклама када корисници посете сајт са којег су лажне вести

⁴⁷ "О Нама | Фејк Њуз Трагач". Фејк Њуз Трагач, 2020, <https://fakenews.rs/o-nama/>.

⁴⁸ "Фактограф". Hr.Wikipedia.Org, 2020, <https://hr.wikipedia.org/wiki/Faktograf>.

⁴⁹ Ружић, Н. (2013). Медијска писменост као начин заштите од манипулације. У Д. Валић Недељковић, & Д. Пралица, Дигиталне медијске технологије и друштвено-образовне промене 3 (стр. 209-215). Нови Сад: Филозофски факултет.

⁵⁰ Јањић, С. (2019). Медијске иницијативе за борбу против лажних вести: од манипулације до деконструкције. У И. Живанчевић Секеруш, Медији цивилног друштва као алтернатива медијском популаризму, сензационализму и лажним вестима (стр. 107-121). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет Нови Сад.

потекле. (...) Други разлог је идеолошки: поједини креатори лажних вести желе да помогну кандидатима које подржавају“.⁵¹

Постојећи корупус анализа лажних и манипулативних садржаја указује на читав дијапазон могућих превара: манипулације фото и видео материјалом (злоупотреба „сток“ фотографија⁵², приписивање неистинитог контекста снимку, фотомонтажа), манипулација најава догађаја (првенствено терористичких напада, државних удара, наоружања), манипулације историјским подацима, манипулације истраживачким и статистичким подацима (у корист одређене политичке опције, већинске нације или ради креирања / подржавања одређене теорије завере), манипулације преводима, манипулације наградним играма и маркетиншке манипулације (прикривено оглашавање).

Јањић упућује да девијације у извештају могу имати различите узроке, па дезинформација може настати:

1. Случајно: ситне ненамерне омашке у именима, датумима, бројевима или цитирању
2. Услед недовољно новинарске пажње: грешке које настају у брзини, услед убрзаног уређивачког принципа или недовољне провере података.
3. Намерно:
 - 3.1. Као политичка пропаганда: дезинформације које могу имати афирмативни тон (глорификовање одређене политичке опције) или негативни (дискредитација, па и дифamacија политичких неистомисленика)

Пример 1: ФРС, 1.8.2018: Дневни лист *Српски телеграф* објавио је лажну вест према којој премијер Мађарске Виктор Обран најављује оснивање „Уније Е6“ у којој би, сем Мађарске, биле и Србија, Румунија, Чешка, Словачка и Пољска. Иако је ФРС након консултација са Владом Мађарске установио да је вест лажна, министар спољних послова Ивица Дачић је за наредни број *Српског телеграфа* изјавио да ће Влада озбиљно размотрити Орбанов предлог.⁵³

Пример 2: РРС, 3.9.2018: Таблоиди *Информер*, *Ало!* И *Српски телеграф* пренели су вест према којој су „Напредњаци у Мајданпеку прегазили Ђиласов савез за Србију“. Савез за Србију формиран је у

⁵¹ Алкот, Хант и Генцов. „Друштвени медији и лажне вести на изборима 2016. године“. *Journal Of Economic Perspectives*, вол. 31, бр. 2, 2017, приступљено 20. септембра 2020

⁵² Фотографије „Shutterstock“ или „Bigstock“

⁵³ *Српски Телеграф Измислио Орбанову Унију „Е6“, Министри Је Озбиљно Схватили | Fakenews Tragač*. *Fakenews Tragač*, 2020, <https://fakenews.rs/2018/08/01/srpski-telegraf-izmislio-orbanovu-uniju-e6-ministri-je-ozbiljno-shvatili/>.

Београду на дан одржавања локалних избора у Мајданпеку и на њима није учествовао.⁵⁴

3.2.Као маркетиншка пропаганда: дезинформације као елемент прикривеног оглашавања (уколико услугу плаћа понуђач робе/услуге) или као елемент сензационалистичког дискурса, уколико се приход очекује индиректно, на ширем плану, кроз повећан тираж, повећану гледаност/слушаност или повећану посећеност: „Овдашње околности доносе нам мноштво примера у вези са економским притисцима и моралном одговорношћу новинара и проблематизују економске интересе који иду против моралних обавеза новинара“.⁵⁵

Пример 3: ФРС, 14.7.2018: Неколико медија пренело је текст према којем пилоти из Србије неће моћи да обавља свој посао од 2019.-те године уколико не буду имали диплому Факултета за цивилно ваздухопловство у власништву Мегатренд универзитета. ФРС је установио да таква диплома није постављена као захтев нити у Закону о ваздушном саобраћају Републике Србије, нити у међународној регулативи којом се регулише област цивилног ваздухопловства.⁵⁶

Пример 4: РБА, 9.4.2018: БиХ испостава ТВ Н1 известила је да је светски ланац ресторана „Хутерс“ стигао у Сарајево. РБА је установио да локал који је отворен у главном граду БиХ није оригинал „Хутерс“, што се види и из самог назива који садржи једно слово вишка (*Хуттерс*), али и из веб странице оригиналног „Хутерс-а“ на којој се најављују нови локали из ове франшизе.⁵⁷

3.3.Као пропаганда против осетљивих група: дезинформације као елемент сензационалистичког, стереотипизованог дискурса усмереног ка дискредитацији осетљивих група према којима већина грађана, а самим тим и потенцијалне публике, осећа изразиту социјалну дистанцу (попут Рома, миграната и ЛГБТ популације).

Пример 5: РРС, 5.2.2018: Више медија објавило је да Ноам Чомски за часопис „Форен Аферс“ рекао да су Албанци „дивље племе“ и

⁵⁴ „НАПРЕДЊАЦИ У МАЈДАНПЕКУ ПРЕГАЗИЛИ ЂИЛАСОВ САВЕЗ ЗА СРБИЈУ!“. ИНФОРМАТОР, 2020, <https://informer.rs/vesti/politika/395773/naprednjaci-majdanpeku-pregazili-djilasov-savez-srbiju>.

⁵⁵ Стевановић, А. (2012). Економски и политички утицај на новинаре као узрок медијске манипулације. Медијски дијалози, 189-204.

⁵⁶ "Не можете да постанете пилот на Мегатрендовом факултету за ваздухопловство | Fakenews Tragač". Fakenews Tragač, 2020, <https://fakenews.rs/2018/07/14/megatrend-vazduhoplovstvo/>.

⁵⁷ "У Свјету Хоотерс, А У Сарајеву Хоотерс Гирлс". N1 BA, 2020, <http://ba.n1info.com/Lifestyle/a254349/U-svijetu-Hooters-a-u-Sarajevu-Hooters-girls.html>.

„највећа брука модерне Европе“. РРС је установио да се такав чланак у магазину „*Форен Аферс*“ не може пронаћи.⁵⁸

Пример 6: ФХР, 5.3.2018: Портал католичке телевизије *Лаудато ТВ* објавио је вест према којој је Америчко удружење педијатара издало документ којим „руши родну идеологију и дечију транссексуалност“. ФХР је установио да није реч ни о каквом репрезентативном струковном удружењу, већ о групи од 500 чланова која је позната по ширењу говора мржње.⁵⁹

Пример 7: ФРС: 5.3.2018 Финале Светског првенства у фудбалу у Русији накратко је било прекинуто упадом групе девојака у руским полицијским униформама на терен. Одговорност за овај чин преузела је руска панк група „*Пуси Рајот*“, а *Ало!* је пренео вест да су на терен истрчале „маскиране усташе“ на чијим се црним капама налазило слово „У“.⁶⁰

3.4.Као сатира: нетачне информације чији је циљ да на духовит начин, подржавајући класични новинарски начин, изразе мане и апсурде политичке или друштвене сфере; у том смислу сатиричне вести могу бити и друштвено корисне, односно могу постати један од алата медијског описмењавања. Овакве вести у Србији објављује портал „*Njuz.net*“, а у Хрватској „*Newsbar.tv*“. Међутим, и сатиричне вести – уколико су неадекватно пренете у другим медијима – могу довести читаоце у заблуду.

Пример 8: ФРС, 8.9.2018: Мањи портали, а наредног дана и *Српски телеграф*, пренели су са руског портала „*Raporama.pub*“ вест да је пензионисани пилот НАТО-а добио тужбу против Србије због траума које је задобио током бомбардовања Југославије 1999.-те године. Поменути руски портал објављује сатиричне садржаје, што је истакнуто на сајту, а важи за ову вест.⁶¹

3.5.Као трол-садржај: нетачне информације које су обликоване тако да делују потпуно бесмислено, карикирано и апсурдно, а за разлику од сатиричних вести немају нужно духовит карактер.

⁵⁸ "Чомски Никада Није Рекао Да Су Албанци „Као Дивље Плеће"". *Raskrinkavanje.Ba*, 2020, <https://raskrinkavanje.ba/analiza/chomsky-nikada-nije-rekao-da-su-albanci-kao-divlje-pleme>.

⁵⁹ "Лаудато ТВ Промовира псеудознано мрзљачких група". *Faktograf.Hr*, 2020, <https://faktograf.hr/2018/03/05/laudato-tv-promovira-pseudoznanost-mrzilackih-grupa/>.

⁶⁰ „Цео свет је на Терену Видео "Пуси Рајот", А, Ало "маскиране усташе". *Cenzolovka*, 2020, <https://www.cenzolovka.rs/etika/ceo-svet-je-na-terenu-video-pusi-rajot-a-alo-maskirane-ustase/>.

⁶¹ "Руски Сајт Измислио НАТО Пилота Који Тужи Србију". *Cenzolovka*, 2020, <https://www.cenzolovka.rs/etika/ruski-sajt-izmislio-nato-pilota-koji-tuzi-srbiju/>.

Пример 9: ФРС, 28.7.2018: Низ портала у Србији пренело је вест према којој Томислав Николић, бивши председник Србије и Српске напредне странке, оснива нову странку. Вест је потекла са сајта "Zicer.org", карактеристичног по трол садржајима, а потписује је аутор под псеудонимом *Ким Цонг*.⁶²

Према доступним подацима за период јануар-септембар 2018 године⁶³, пет првопласираних портала са „црвене листе“⁶⁴ су *Медион*, *Животни стил*, *Радио-телевизија Републике Српске*, *Инфосрпска* и портал агенције СРНА. На листи ризичних медија РРС пет првопласираних су *Српски телеграф*, *Вечерње новости*, *Ало!*, *Република*⁶⁵ и *Информер*. Као најчешће детектоване изворе манипулација ФРС наводи *Информер*, *Ало!*, *Курир*, *Сбрију данас* и *Блиц*. Као што је већ наведено, ФХР не располаже довољним бројем анализа да би се на основу њих могли извести далекосежни закључци, али је на основу досадашњег рада *Слободна Далмација* маркирана као медиј са највећим бројем регистрованих манипулација⁶⁶

5. Домети деконструкција

Јањић упућује на то да лажне вести представљају велику опасност по демократију, јавну безбедност и толеранцију и на све то поставља питање да ли је покретање портала који се баве деконструкцијом манипулативних садржаја довољна мера супротстављања. На то он нуди одговор да уколико се ограничимо на видљивост покренутих медијских иницијатива одговор ће бити да није довољно.⁶⁷ Посећеност четири сајта из Србије, Хрватске и Босне и Херцеговине ни изблиза не може да се мери са популарношћу водећих информативних портала у тим земљама, а подаци сервиса

⁶² "Николић: Хоторна Је Лаж Да Правим Нову Странку". *Mondo Portal*, 2020, <https://mondo.rs/Info/Srbija/a983580/Danas-Tomislav-Nikolic-osniva-novu-stranku-Izvorni-SNS.html>.

⁶³ Подаци су изнети на основу стања које је забележено 24. септембра 2018.

⁶⁴ Назив који РБА користи за листу медија који најчешће објављују лажне вести.

⁶⁵ Република је портал *Српског телеграфа*, који је првопласирани на овој листи.

⁶⁶ Јањић, С. (2019). *Медијске иницијативе за борбу против лажних вести: од манипулације до деконструкције*. У И. Живанчевић Секеруш, *Медији цивилног друштва као алтернатива медијском популаризму, сензационализму и лажним вестима* (стр. 107-121). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет Нови Сад.

⁶⁷ Јањић, С. (2019). *Медијске иницијативе за борбу против лажних вести: од манипулације до деконструкције*. У И. Живанчевић Секеруш, *Медији цивилног друштва као алтернатива медијском популаризму, сензационализму и лажним вестима* (стр. 107-121). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет Нови Сад.

”Alexa.com” за мерење посећености показују да фектчекинг портала нема ни у првих две хиљаде у земљама БХСЦ говорног подручја. Према подацима од 24. септембра 2018. године, РРС је на 3006. а ФРС на 4791. позицији у Србији. ФХР је 3285. сајт по посећености у Хрватској, а најбоље се котира РБХ, узевши у обзир да је у Босни и Херцеговини на 2351. месту.⁶⁸

Лазер и сарадници као потенцијалне начине борбе против дезинформација виде две опције. Прва је усмерена ка појединцима и њиховом оснаживању да пажљиво процене лажне вести са којима се сусретну, док друга подразумева структуралне промене које би ограничавале изложеност појединаца лажним вестима. „Појединци не настоје да кредибилитет информације доведу у питање, сем уколико она не нарушава њихове предрасуде или уколико нису подстакнути да то учине“⁶⁹. У другом случају, погледи су пре свега упрти ка великим друштвеним мрежама, које би могле да снизе ефекат *ехо-коморе* (eng. „Echo chambers“). Алкот и Генцков наводе да Гугл и Фејсбук почињу да са својих маркетиншких платформи уклањају сајтове који стварају лажне вести, да Фејсбук разматра чак и модел који би означавао да је одређени текст споран, на основу провера фактчекера, али да нас таква врста процене доводи до нове дилеме – ко данас постаје арбитар истине.⁷⁰

Као шири оквир решења намеће се подстицање развоја медијске писмености кроз формално и неформално образовање, иако је на том пољу тешко очекивати напредовање и брзе резултате. Јавност би кроз процес медијског описмењавања „требало стално упознавати на опрезност код конзумирања медијских садржаја, на двоструку херменеутику трајног читања с неповерењем, или гледања широм отворених очију(...) како би се повратила снага критичког пропитивања и разумевања стварности“.⁷¹

ЗАКЉУЧАК

Лажне вести нису продукт ере интернета, али су у 21. веку могућности за њихову производњу и ширење знатно побољшане. На почетку рада је било говора о појму лажних вести, те да је исти релативно нов, али он постоји од давнина, а током времена и кроз различите историјске епохе овај појам је

⁶⁸ „Поређења локација - Референтне перформансе веб локација - Алекса“. Alexa.Com, 2020, <https://try.alexa.com/marketing-stack/site-comparisons>.

⁶⁹ Лазер, Д., Бенклер, М., Берински, И., Гринхил, А., Менцер, К., & Зитраин, Ј. (2018). Наука о лажним вестима. Science, 1094-1096.

⁷⁰ Алкот, Хант и Генцков. „Друштвени медији и лажне вести на изборима 2016. године“. Journal Of Economic Perspectives, вол. 31, бр. 2, 2017, приступљено 20. септембра 2020

⁷¹ Фејзић Ченгић, М. (2017). Како спречити лажне вести у медијском простору? Медијски Дијалози, 7-18.

се појављивао у различитим облицима и самим тим развијао како је време пролазило.

Дефиниције за појам лажних вести су релативно нове и све више се аутора појављује који овај појам желе да дефинишу и да разграниче шта јесте, а шта није лажна вест и да наведу карактеристике лажних вести.

Да би се људи борили са лажним вестима, потребно је да буду на опрезу и не верују свему што прочитају. Међутим, тешко је бити на опрезу све време, али постоји неколико сигнала које указују на то да нешто може заварати. Први корак је усавршавање осећаја када је дати садржај превише добар (или лош) да би био истинит. Када се тај осећај стекне, особа ће бити у могућност да примети одређене подврсте овог садржаја - попут "кликбејта" дизајнираног да привуче пажњу људи и томе сличних алата који су креирани са намером да изврћу чињенице. Ови алати су релативно честии у различитим врстама вести и није их тешко препознати. Једноставно, ако одређена прича или вест привуче пажњу из било ког разлога, не треба реаговати одмах, већ истражити ту исту вест или причу и на другим изворима.

Управо због тога неопходно је детаљно проучити историју лажних вести као и њене дефиниције, раздвојити оно што јесте и оно што није лажна вест како бисмо „битку са лажним вестима“ добили.

Паралелно са лажним вестима се развијају и алати за деконструкцију лажних вести, па се на глобалном плану појављују све више иницијатива чији је циљ утврђивање веродостојности садржаја објављених у мејнстрим медијима и на друштвеним мрежама.

Лажне вести брзо постају епидемија, те је забрињавајуће колико често и колико брзо круже потпуно измишљене приче. Првенствено тиме се постиже ефекат илузије, где је чињеница да ако се лаж понови довољно пута, људи ће почети веровати да је то истина. Такође има велики утицај на професије које се баве односима с јавношћу, чија је главна функција поделити приче са новинарима како би их натерали да објављују тачне информације како би утицали на друге да брину и делују. Новинари свој посао треба да раде интегритетно, извештавају само о чињеницама и објављују материјале за штампу кроз правна одељења како би били сигурни да никада не претерују нити лажно представљају било какве тврдње или информације.

Наравно, највећи ефекат кој лажне вести имају је на став јавности о информативним медијима. Са толико лажних информација јавност је постала скептична и то нагриза повјерење које би требали имати у медије. Постоји неколико начина борбе против лажних вести, првенствено треба обратити пажњу на новинаре или медије који објављују вест, јер у данашње време скоро свако може бити новинар, тако да се треба обратити пажња о каквом је извору реч. Ако постоји сумња да извор није кредибилан, онда треба да се спроведе истраживање. Статистика је популаран начин

привлачења потрошача и стварања илузије истине. Дакле, не треба их узимати за номиналну вредност, већ треба проверити цитате и датуме истраживања како би се уверили да је из угледног извора и да није застарело. На пример, студија или статистика у неком тренутку су могле бити тачне, али ако су старе више од неколико година, информације више не могу бити чињенице.

И на крају, када се разуме како да се уоче лажне вести, једини начин борбе против њих је опрез и заустављање њихове рецикулације. Лажне вести се не могу зауставити, али може се учинити шта је у људској моћи да их не објављујемо или понављамо.

ЛИТЕРАТУРА

Алкот, Хант и Генцков. „Друштвени медији и лажне вести на изборима 2016. године“. Journal Of Economic Perspectives, вол. 31, бр. 2, 2017, приступљено 20. септембра 2020

Буркхард, Џоана. „Поглавље 1. Историја лажних вести“. Journals.Ala.Org, 2020, <https://journals.ala.org/index.php/ltr/article/view/6497>.

Валић Недељковић, Дубравка. „Новинарски Жанрови“. Водич Кроз Новинарске Вештине, приступљено 20. септембра 2020.

Вардле, Клер. „Лажне вести. Компликовано је.“. Медиум, 2017, <https://medium.com/1st-draft/fake-news-its-complicated-d0f773766c79>.

Васовић, М. (2004). Пропагандне (убеђивачке) технике у служби манипулације јавним мњењем. Етика Јавне речи, 249-269.

„Велика балонска подвала“. Музеј подвала, 2020, http://hoaxes.org/archive/permalink/the_great_balloon_hoax.

„Вести | Дефиниција вести из Окфордског речника на Lexico.com такође значење вести“. Lexico Dictionaries | English, 2020, <https://www.lexico.com/definition/news>.

Восоуги, С., Рој, Д., & Арал, С. (2018). Ширење истинитих и лажних вести на мрежи. Наука, 1146-1151.

Вранић, Б. (2011). Суштинска спорност и политички појмови. У Б. Вранић, Суштинска спорност и политички појмови (стр. 251). Годишњак Факултета политичких наука.

Гелферт, Аксел. „Лажне вести: дефиниција“. Philpapers.Org, 2020, <https://philpapers.org/rec/GELFNA>.

Дарнтон, Роберт. „Истинита историја лажних вести“. The New York Review Of Books, 2020, <https://www.nybooks.com/daily/2017/02/13/the-true-history-of-fake-news/>.

„Емитовање барикада“. А. Бред Шварц, 2020, <https://abradschwartz.com/2015/01/16/broadcasting-the-barricades/>.

„Емитује се радио емисија, Рат светова “Орсона Велса”. HISTORY, 2020, <https://www.history.com/this-day-in-history/welles-scares-nation>.

Зелизер, Барбие и Стјуарт Ален. „Кључне речи у вестима и новинарским студијама“. Mheducation.Co.Uk, 2010, <https://www.mheducation.co.uk/keywords-in-news-and-journalism-studies-9780335221837-emea-group>.

Зерфасс, Т. А., Верховен, Р., Верчић, П., & Морено, А. (2018). Европски комуникациони монитор. Брисел: ЕАЦД и ЕУПРЕРА.

Зу, Кс., и Зафарани, Р. (2018). Лажне вести: Истраживање истраживања, метода откривања и могућности. Сиракуза: Универзитет у Сиракузи.

Јањић, С. (2019). Медијске иницијативе за борбу против лажних вести: од манипулације до деконструкције. У И. Живанчевић Секеруш, Медији цивилног друштва као алтернатива медијском популаризму, сензационализму и лажним вестима (стр. 107-121). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет Нови Сад.

Јањић, Стефан. „Фабрике Манипулација“. Новосадска Новинарска Школа, 2020, приступљено 20. септембра 2020.

„Лажне вести наспрам лажних вести: зашто су различите и зашто су то битне“. Вести, 2020, <https://www.wgbh.org/news/2016/11/21/news/fake-news-versus-false-news-why-theyre-different-and-why-it-matters>.

Ланиус, Дејвид и Јастер, Роми. (2018). Шта су лажне вести ?.

Лазер, Д., Бенклер, М., Берински, И., Гринхил, А., Менцер, К., & Зитраин, Ј. (2018). Наука о лажним вестима. Science, 1094-1096.

"Пијетро Аретино, Пошаст принчева, (Књига, 1922) [Worldcat.Org]". Worldcat.Org, 2020, <https://www.worldcat.org/title/pietro-aretino-the-scurge-of-princes/oclc/3625577>.

Портер, Е., и Вуд, Т. (2019). Лажни аларм: Истина о политичким неистинама у Трамповој ери (Елементи у америчкој политици). Кембриџ: Кембриџ универзити Прес. 10.1017 / 9781108688338

„Пројекат Интернет књига изворних књига“. Sourcebooks.Fordham.Edu, 2020, <https://sourcebooks.fordham.edu/basis/procop-anec.asp>.

Ружић, Н. (2013). Медијска писменост као начин заштите од манипулације. У Д. Валић Недељковић, & Д. Пралица, Дигиталне медијске технологије и друштвено-образовне промене 3 (стр. 209-215). Нови Сад: Филозофски факултет.

Свифт, Џонатан. „Политичка лаж“ The Examiner, приступљено 20. септембра 2020

Славујевић, Зоран. Политички маркетинг. Радничка Штампa, 1990.

Сол, Џејкоб и сар. „Дуга и брутална историја лажних вести“. Часопис ПОЛИТИКО, 2020, <https://www.politico.com/magazine/story/2016/12/fake-news-history-long-violent-214535>.

Стевановић, А. (2012). Економски и политички утицај на новинаре као узрок медијске манипулације. Медијски дијалози, 189-204.

„ТОП 10 лажних и манипулативних вести 2018. | Трагач за лажним вестима“. Fakenews Tragač, 2020, <https://fakenews.rs/2018/12/30/top-10-laznih-i-manipulativnih-vesti-u-2018/>.

Тодоровић, Н. (2002). Интерпретативно и истраживачко новинарство. Београд: Чигоја штампа.

Фејзић Ченгић, М. (2017). Како спречити лажне вести у медијском простору? Медијски Дијалози, 7-18.

Хрњић Кудузовић, З., Кулић, М., & Јуришић, Ј. (2019). Веродостојност медија: доба лажних информација. Тузла: Филозофски факултет Универзитета у Тузли.

Цибоци, Лана и сар. Како препознати дезинформације и лажне вести. Агенција за електронске медије и Уницеф, 2018

Џонес, Тим. „Дјуи поражава Трумана“. Chicagotribune.Com, 2020, <https://www.chicagotribune.com/nation-world/chi-chicagodays-deweydefeats-story-story.html>.